

UYGARLIK VE ÇAĞDAŞLAŞMA

Prof. Dr. SUAT SİNANOĞLU

“Uygarlık” ve “çağdaşlaşma” herkesin dilinde dolaşan iki terim; anlamı üzerinde herhangi bir tereddüt duyulmayan, bu yüzden de bilimsel bir tanımına gidilmeyen iki ilkbilgidir. “Uygarlık” kavramı Avrupa’da Aydınlanma çağında, 18. yüzyılın ortalarında oluşmuştur. Buna Fransızlar “civilisation” demişlerdir. Bu terim ile bir ülkenin ya da bir toplumun düşünsel, sanatsal ve maddesel yaşamına özgü olan özelliklerin tümü anlaşılır. Ancak “civil” (medeni) sıfatı çok daha eskidir ve Tanrı korkusu duyan, toplum yaşamını yasalarla düzenleyen, her türlü vahşetten uzak olan uluslar için kullanılmıştır. Günümüzden üçbin yıl kadar önce, batı Anadolu’lu destan şairi Homeros’un eserinde baş kahraman, Tepegözlerin adasını keşfe çıkarken adada kimlerin yaşadığını, haddini bilmez, vahşi, hak, adalet duygusundan yoksun kişiler mi, yoksa konuksever ve Tanrı korkusu nedir bilen insanlar mı olduklarını öğrenmek istediğini açıklar. Böylece “uygar” insanın ana niteliklerinin zorbalık ve zulümden uzak, adil ve insancıl bir kişi olduğunu öğreniyoruz. İ.ö. 5. yüzyılda ise ünlü bir tarihçi insanların bir evrim süreci içinde olduklarını ilan ediyor. İnsan kuşakları yüzyıllar boyunca düzenli, yasalarla yönetilen toplumlarda, silahsız, huzur ve barış içinde yaşamayı öğrenmişler ve zekâları ile, buluşları ile yaşamlarının maddi şartlarını çok daha elverişli hale getirmesini bilmişlerdir. Aynı çağda yaşamış büyük bir tragedya şairi de doğanın en ilginç, en olağanüstü yarattığı insan olduğunu ilan eder, çünkü insan toprağı işlemekle, hayvanları evcilleştirmekle, sığınacak bir korunak inşa etmesini öğrenmekle doğanın güçlerine karşı kendini korumayı, doğaya hükmetmesini bilmiştir. İnsan, ölüm hariç, her şeye bir çare bulur olmuştur. İnsan bunu doğanın kendisine verdiği üstün yetenekler ve kuşaktan kuşağa oluşan bilgi birikimi sayesinde başarmıştır. İnsanı evrim süreci içinde geliştiren, aldığı eğitim ve edindiği kültürdür.

Aydınlanma çağının düşünürleri “civilisation” kelimesini eski çağ düşünürlerinden farklı bir anlamda kullanmıyorlar. Bu terimle yalnızca bir durum değil, bir eylem de ifade ediliyor. “Civilisation”un

kelime anlamı “uygarlık” değil, “uygarlaşma”dır. “Uygarlaşma” ise bir durumu değil, bir oluşumu ifade eder. O halde Aydınlanma çağında “civilisation” terimi, klasik çağda olduğu gibi, insanoğlunun manevi gelişimini ve bu gelişimle birlikte, çevresine hükmetme gücü arttıkça, maddi olanaklarının artışı dile getirir. “Civilisation” terimi insanlığın vahşilik durumunu aşip gittikçe daha üstün bir düzeye yükselmesini ifade ettiğine göre, bu kelime esas anlamında Aydınlanma çağında daima tekil olarak kullanılmıştır.

Bununla beraber Jean Jacques Rousseau gibi bir düşünür ve bazı seyyahlar, uygarlığın insanları yapay bir çevrede yaşamaya zorlamasına tepki olarak doğa ile iç içe yaşayan ilkel topluluklara özlem duymuşlar; daha başkaları, değişik bir içerik ve evrim süreci gösteren Uzakdoğu uygarlıklarına hayran olmuşlardır. 19. yüzyılın başında, eski – yeni, ilkel – gelişmiş, her türlü uygarlığa karşı uyanan merak ve yapılan araştırmalar terime *etnografik* bir anlam kazandırmıştır. Her toplumun bir uygarlığı olduğu ileri sürülmüştür. Bu uygarlıkların büyük çoğunluğu, kendi çerçevesi içinde bir yetkinleşme süreci göstermekle beraber, evrim kavramından yoksun olduğu için ve dolayısıyla gerçek bir ilerleme gösteremediği için, uygarlık terimi çeşitli ülkelerde, çeşitli çağlarda, çeşitli toplumlarda beliren bir durumu belirler olmuştur. Uygarlık bir toplumun düşünsel, sanatsal, dinsel yanını olduğu kadar, onun hukuksal, toplumsal ve ekonomik yanını da kapsar. Uygarlık terimine bu yeni anlam verildikten sonra, tarihin, değişik çağ ve ülkelerde kurulan siyasal ve toplumsal düzenlerin zamanla bozulup yıkıldığına tanık olduğu gözlemlendiğinden, Vico’dan bu yana “cycle”ler teorisi güç kazanmıştır. Buna göre her uygarlık doğar, gelişir, sonra geriler ve yok olur.

Birleşmiş Milletler Örgütü’nün kurduğu en büyük ve önemli kuruluşlardan biri olan Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (Unesco) kuruluşa üye 161 devletin varlığını göz önünde tutmak zorunda olduğundan, “uygarlık” terimine etnografik anlamını vermeyi yeğlemektedir. Ancak Örgütü uygarlığın kültürel yanı daha çok ilgilendirdiği için, kültürlerin çeşitliliği ve eşdeğerliliği üzerinde durulmaktadır. Böylece batı uygarlığının bilim ve teknoloji alanlarındaki üstünlüğü üstü kapalı olarak kabul edilmiş olmaktadır. Ne var ki son zamanlarda güncellik kazanan yeni bir kavram, “kültürel hüviyet” kavramı, özellikle İslam aleminde, güçlü bir tutucu akımın doğmasına neden olmuştur. “Kültürel hüviyet”

kavramını kendilerine göre ve saptırarak benimseyen devletler, farkında olmadan, kendi uluslarının her türlü ilerleme olanağını ortadan kaldırmaktadırlar. Ancak, ülkemizde olduğunun aksine, Unesco üyesi hiç bir devlet birkaç Alman düşünürünün ortaya attığı ve bugün ne Almanya'da ne de başka bir ülkede rağbet görmeyen uygarlık – kültür ayırımını kabul etmemektedir. Kültür, bir uygarlığın düşünsel ve ahlaksal temeli olduğuna göre, ikisinin birbirinden ayrılmıyacağı esasen açıktır.

Nitekim Millet Meclisinin yeni kurulduğu dönemde, “muasır medeniyet” adına Osmanlı devletinin düşünsel, hukuksal, toplumsal ve kurumsal yapısının temellerinin bir bir yok edildiğini, bu yüzden de yaşayışın, geleneklerin, örf ve adetlerin değiştiğini gözleyen bir milletvekilinin sorduğu “Nedir bu muasır medeniyet dedikleri” sorusu ülkemizde altmış yıldan beri fikir düzeyinde cevap beklemektedir.

İlk bakışta çağdaş uygarlığın – yani zamanla doğal olarak aşılacak olan bir dönemin – şartlarına uymak için, kaynağını tanrısal hikmette bulduğuna inanılan bir düzene karşı çıkmamanın anlamsız olacağı düşünülebilir. Ne var ki bir sorun yanlış bir şekilde ortaya atılırsa, varılan sonuç ta yanlış olur.

Arnold Toynbee, *A Study of History* adlı eserinde, varlığını günümüze kadar sürdüren yirmi kadar uygarlığın eşdeğerli olduğunu söyledikten sonra, onları iki gruba ayırır: sürekli olarak gelişen uygarlıklar ve gelişmesi durmuş uygarlıklar. Gelişmelerini sürdüren uygarlıklara örnek olarak gösterdiği uygarlıkların hepsi de (Yunan, İtalya'nın Uyanış çağı ve İngiltere'nin 18. yüzyıl uygarlıkları) batı dünyasına mensup toplumların oluşturduğu uygarlıklardır.

Ege'de, Roma'da ve Renaissance çağından itibaren Avrupa'da ortaya çıkan uygarlıkların özelliği, birbirilerinin düşünsel birikimine sahip çıkmaları, insan aklına güvenmeleri; insan onuru, insanın temel özgürlükleri ve hakları gibi değerlere yer vermeleri; muhakeme, yargı, eleştiri gibi zihinsel yetenekleri geliştirmeleri; bilimsel zihin yapısının oluşmasını esas tutan akılcı ve insancıl bir eğitimi benimsemeleridir.

Bu açıdan değerlendirdiğimiz zaman, Ege uygarlığından bu yana batıda birbirini izleyen uygarlıkların tarihi karşımıza insanlığın manevi evrim süreci olarak çıkmaktadır. Böyle olunca da, “muasır medeniyet” deyimini insanlığın manevi evrim yolunda bugün eriştiği en yüksek uygarlık düzeyi olarak anlamak zorundayız.

Buna karşılık, tarih açısından bakıldığında, tanrısal kaynağa dayandığı iddia edilen uygarlığın, ulemanın yorumundan geçmiş ve pek çok tahriflere uğramış bir fikir sistemine dayalı, evrim kavramına yabancı, en yetkin düzeye ulaştığına inandığı için her türlü yeniliğe kapalı bir uygarlık olduğu ortaya çıkar. Bu fikir sisteminin akılcı düşünceyi reddeden, eleştiriye katlanamayan, değişen şartlarla birlikte değişip daha yetkin hale gelme yeteneğini gösteremeyen, dolayısıyla toplumun atılımlarını, ilerleme heves ve arzularını engelleyen dogmatik bir sistem olduğu görülür.

O halde, 1920'lerin milletvekilinin sandığı gibi ve bugün hala sanıldığı gibi, çatışma tanrısal bir düzen anlayışı ile insanların oluşturdukları (ve bu yüzden kusurlu ve ilintilik) bir düzen anlayışı arasında değil, skolastik düşünce ile akılcı düşünce, dogmatik zihin yapısı ile özgür ve laik zihin yapısı arasındadır.

Çağımızda teknolojinin dünyanın dört bir yanına süratle yayılması tek uygarlığa gidildiği izlenimini uyandırır ve böylece Aydınlanma düşünürlerini haklı çıkarır görünmesine karşılık, ulusların kendi uygarlıklarını üstün tutma çabalarını sürdürmeleri, bilim adamlarının da — yanlış anlaşılan bir objektiflik adına — uygarlıkların eşdeğerli olduğu savını ileri sürmeleri, bu iki yaklaşım arasındaki uyumsuzluğu daha da derinleştirmektedir.

Atatürk uygarlık konusunda çok özgün bir görüşe sahiptir. Atatürk'ün Devrime yön veren bu görüşü, iki yaklaşımı bağdaştırmakta ve bu suretle her ikisini de aşmaktadır. Atatürk her şeyden önce uygarlıkla kültürü birbirinden ayırmaz. 1924'te şöyle diyor: "Medeniyetin ihtiraları, fennin harikaları, cihanı tahavvülden tahavvüle duçar ettiği bir devirde, asırlık köhne zihniyetlerle, maziperestlikle muhafaza-i mevcudiyet mümkün değildir".¹ Aynı görüşü 1925'te şöyle dile getiriyor: "Dağları delen, semalarda pervaz eden göze görünmeyen zerrattan yıldızlara kadar her şeyi gören, tenvir eden, tetkik eden medeniyetin müvacehe-i kudret ve ulviyetinde kurun-u vustai zihniyetlerle, iptidai hurafelerle yürümeğe çalışan milletler mahvolmaya veya hiç olmazsa esir ve zelil olmağa mahkûmdurlar. Halbuki Türkiye Cumhuriyeti halkı müteceddit ve mütekâmil bir kitle olarak ilelebet yaşamağa karar vermiş, esaret zincirlerini ise tarihte namesbuk kahramanlıklarla parça parça etmiştir".²

¹ Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, s. 48-49.

² Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, II, s. 214.

Atatürk'e göre çağdaş uygarlığa ulaşmanın yolu dogmatik zihniyetten, ilkel ve asılsız inançlardan kurtulmaktır. Uygarlık yolunda ilerleyecek toplum sürekli olarak kendini yenileyen ve düşünsel düzeyini durmadan yükselten bir toplum olmalıdır; iyi eğitilmiş ve kültürlü bir kitle olmalıdır. Atatürk için: "kültür, okumak, anlamak, görebilmek, görebildiğinden mana çıkarmak, intibah almak, düşünmek, zekâyı terbiye etmektir".³

Bir insanın, bir toplumun uygar olabilmesi için "fikri ve zihniyeti de uygar olmalıdır. "Medeni olacağız. Bununla iftihar edeceğiz. Bütün Türk ve İslam alemine bakınız. Zihinleri medeniyetin emrettiği şümul ve tealiye uymadıklarından ne büyük felâketler, ne ıstıraplar içindedir. Bizim de şimdiye kadar geri kalmamız ve nihayet son felâket çamuruna batışımız bundandır. Beş altı sene içinde kendimizi kurtarmışsak, bu zihniyetimizdeki tebeddüldendir".⁴

Atatürk'e göre, uygarlığın gerektirdiği ölçüde geniş ufuklu ve yetenekli bir zihne sahip olmayan, zihin yapısını değiştiremeyen uluslar geri kalmışlıktan kurtulamayacaklardır. Atatürk 1937'de şöyle diyor: "Büyük davamız, en medeni ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir. Bu yalnız kurumlarında değil, düşüncelerinde temelli inkılâp yapmış olan büyük Türk milletinin dinamik ideali-dir".⁵

Atatürk'ün çeşitli vesilelerle dile getirdiği bu düşünceler onun uygarlığa ulaşmak isteyen toplumların fikir ve zihinlerini değiştirmek zorunda olduklarına inandığını kuşkuya yer bırakmayacak bir şekilde göstermektedir. Esasen kendisi bu gerçeği açıkça ilan etmektedir: "Kültür dediğimiz zaman, bir insan cemiyetinin, devlet hayatında, fikir hayatında, iktisat hayatında yapabilecekleri şeylerin muhassalasını kastediyoruz ki, medeniyet te bundan başka bir şey değildir".⁶

Atatürk için uygarlık bir durum değil, bir eylemdir. Zaman zaman "medenî milletler" deyimi yerine "mîleli mütemeddine", "müteneddin milletler" ("medenileşmiş milletler") der. Onları gözünde büyütmez, vazgeçilmez örnek olarak almaz; bilir ki kendini yenile-

³ Afetinan, *Atatürk hakkında hatıralar ve belgeler*, Ankara 1959, s. 261.

⁴ Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, (1981 baskısı) s. 50.

⁵ *Op. cit.*, s. 49.

⁶ *Op. cit.*, s. 49.

mesini, çağın gereklerine uymasını bilen her toplum o düzeye erişme yeteneğine sahiptir: "... ahval-i dahiliyemizi ıslah ile mileli müte-meddine meyanında faal bir uzuv olabileceğimizi fiilen ispat etmek lâzımdır".⁷ Çağdaşlaşmak, uygarlaşmak, yenilenmek, terakki yolunda ilerlemek hep birer eylemdir: "Memleket behemehal asri, medeni ve müteceddit olacaktır";⁸ "Medeniyet yolunda muvaffakiyet teceddüde vabestedir";⁹ "Memleketimizi asrileştirmek istiyoruz";¹⁰ "Asırlardan beri mütemadiyen terakki yolunda ilerlemekte bulunan medeni milletlerden Türkiye'yi alıkoymuş olan mevaniin ortadan kalktığını Türk milleti büyük bir ferahla idrak eyledi".¹¹

Atatürk uygarlığı insanoğlunun önünde açılan sonsuz bir yol olarak görüyor: "Medeniyet yolunda yürümek ve muvaffak olmak, şart-ı hayattır. Bu yol üzerinde tevakkuf edenler veyahut bu yol üzerinde ileri değil, geriye bakmak cehil ve gafletinde bulunanlar, medeniyet-i umumiyenin huruşan seli altında boğulmaya mahkûmdurlar".¹² "Refah, saadet ve insanlığa" götüren bu yol bütün toplumlara açıktır. Biz "içinde bulunduğumuz aile-i medeniyette layık olduğumuz mevkii bulacak ve onu muhafaza ve ila edeceğiz".¹³

Görüldüğü gibi, çeşitli ulusların tarihin çeşitli çağlarında uygarlık yolunda ilerlerken eriştikleri belli aşamaları söz konusu etmiyor. Atatürk için önemli olan insanlığın bugün vardığı noktadır. Onun düşüncesinde doğu-batı antinomisine yer yoktur: iki alem arasında ayırım yapmıyor. İnsanlığı mutluluk ve refah yolunda ilerleten dinamik güçleri saptamaya çalışıyor. Onun için insanlığı sürekli olarak ilerleten güç insan aklıdır, insan aklının ürettiği akılcı ve insancıl düşüncedir ve bu düşüncenin harekete getirdiği insanlığın evrim sürecidir.

Uygarlığı, insanlığın siyasi, toplumsal, hukuksal, ekonomik alanlarda eriştiği düzeyin ve fikir, ahlak, sanat alanlarında kaydettiği gelişmenin sonucu olarak gören Atatürk için uygarlık, Aydınlanma çağının düşünürleri için olduğu gibi, yalnızca birdir. Uygarlık, insan-

⁷ *Op. cit.*, s. 46.

⁸ *Op. cit.*, s. 48.

⁹ *Op. cit.*, s. 48.

¹⁰ *Op. cit.*, s. 49.

¹¹ *Op. cit.*, s. 49.

¹² Atatürk, *Söylev ve Demeçler*, II, s. 214.

¹³ *Op. cit.*, s. 210.

lığın eriştiği en ileri noktayı temsil ettiğine göre ve iki ayrı en ileri nokta olamayacağına göre, bu noktanın gerisinde kalan toplumlar geri kaldıkları oranda uygarlıktan yoksundurlar. “Memleketler muhtelifdir”, diyor Atatürk, “fakat medeniyet birdir. Ve bir milletin terakkisi için de bu yegâne medeniyete iştirak etmesi lâzımdır”.¹⁴ Atatürk için ulusların uygarlığı benimsemeleri değil, uygarlığa katılmaları söz konusudur. Uygarlığa katılan toplum o uygarlığın bir uzvudur, o uygarlığa kendi katkısını getiren bir etkidir.

Atatürk için uygarlık, insanlık niteliklerini özgür bir ortamda geliştirmiş olan insan topluluklarının yeryüzünde erişebilecekleri en yüksek mutluluk ve refah düzeyine erişmek için izledikleri yoldur. Bütün uluslar bu yolu tutmak zorundadırlar. Çünkü: “. . .dünyada her kavmin mevcudiyeti, kıymeti, hakkı hürriyet ve istiklâli, malik olduğu ve yapacağı medeni eserlerle mütenasiptir. Medeni eser vücade getirmek kabiliyetinden mahrum olan kavimler, hürriyet ve istiklâllerinden tecrit olunmaya mahkûmdurlar”.¹⁵

Böylece Atatürk insan topluluklarının çeşitli ülkelerde ve çeşitli çağlarda ulaştıkları uygarlık aşamaları arasında bir karşılaştırma yapmanın, birini diğerine yeğlemenin anlamsızlığını ortaya koymuş oluyor. Uygarlıkların değeri ancak insanlığın evrim sürecine sağladıkları katkı oranı ile ölçülebilir.

Atatürk'ün düşüncesinden çıkarılması gereken sonuca göre, çağımız ulusları, uygarlık yarışmasında başarılı olabilmek için manevi varlıklarının tümünü akılcı ve insancıl değerler sisteminin ortak paydasına indirgemek zorundadırlar. Çünkü insanoğlunun doğal eğilim ve yeteneklerini özgürce geliştirmesine karşı çıkan; insanoğlunun temel özgürlük ve haklarından birini ya da birkaçını reddeden, bilimsel araştırmaları sınırlayan, güzel sanatların şu ya da bu dalını yasaklayan; yaşama bağlı, dünyaya dönük bir dünya görüşüne sahip olmayan toplumların uygarlık yolunda fazla ileri gidemeyecekleri ortadadır.

¹⁴ Enver Ziya Karal, *op. cit.*, s. 49.

¹⁵ *Op. cit.*, s. 50.

